Din istoria raporturilor noastre interdialectale.

(Cu prilejul apariţiei operei lui Th. Capidan, *Meglenoromânii, I. Istoria şi graiul lor.* Acad Rom. 1925, pag. VII + 225).

Negreşit, printre luminile cuprinse în studiile lui Th. Capidan asupra dialectelor din sudul Dunării şi asupra raporturilor lor cu limbile vecine se întrevede silueta unei construcţii monumentale. Nime, cred, n'a vorbit încă despre lucrurile acestea cu atâta competinţă şi, mai ales, cu atâta experienţă adunată chiar la faţa locului, deci cu o atât de vie intuiţie a realităţii. In 1910 Sextil Puşcariu a publicat a sa *„Zur Rekonstruction des Urrumänischen"*, ca un admirabil omagiu pentru W. Meyer-Lübke, lămurind vreo câteva probleme cardinale privitoare la cel mai îndepărtat trecut al limbii româneşti, indicând căi nouă cari trebuiau să ducă la soluţii nouă şi punând vreo câteva probleme cari au preocupat apoi în mod statornic pe filologii noştri. De atunci încoace au apărut un şir de contribuţii istorice şi lingvistice privitoare la începuturile limbii româneşti şi dialectele ei, la locuinţele Străromânilor şi la expansiunea şi migraţiunile lor din cuprinsul Peninsulei Balcanice, dealungul ţărmului dalmatin şi prin hinterlandul acestuia până în Istria. Rezultatele de până acî ne fac să credem că ne apropiem cu paşi repezi de soluţii definitive, pe urma cărora va dispare întunerecul care învăluiă epoca „străromână" şi care altă dată păreà de nepătruns.

Printre lucrările la cari ne gândim acî îşi ia locul de cinste şi opera lui Th. Capidan, ***Meglenoromânii, I. Istoria şi graiul lor***, Bucureşti, 1925[1]. Trei adevăruri fundamentale pare-mi-se că se desprind înainte de toate din opera aceasta: 1. Dacă a mai fost cineva care s'a îndoit până acuma de lucrul acesta, de acî înainte graiul Megleniţilor noştri nu mai poate fi considerat decât ca un dialect deosebit, alăturea de dialectele dacoromân, aromân

[1] Ed. Academiei Române.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

şi istroromân, iar nu ca un subdialect al vreunuia dintre dialectele acestea. 2. Dialectul meglenit aparţine românismului balcanic şi s'a format în sudul Dunării. Tot trecutul lui şi cele mai caracteristice dintre particularităţile lui comune cu alte dialecte româneşti, îl apropie mai mult de dialectul aromân. 3. In istoria evoluţiei dialectului meglenit se cuprinde o epocă de întinse influenţe reciproce între acesta şi dialectul bulgar din Rodope [1].

In acest prim volum, după care va urmà un volum de literatură populară megleno-română şi un dicţionar etimologic al dialectului meglenit, Th. Capidan ne dă un material lingvistic atât de bogat, adunat şi interpretat, precum se vede, în curs de ani îndelungaţi de dinainte şi de după războiu, încât oarecari inegalităţi, contraziceri, scăpări din vedere şi greşeli au fost inevitabile. Ele nu pot întunecà de loc valoarea operei lui Th. Capidan, în care autorul trebuià să ia poziţie sì faţă de o sumedenie de chestiuni cari reclamă analize subtile şi amănunţite dincolo de cadrele obişnuite ale unei monografii oricât de cuprinzătoare a unui dialect. Una dintre chestiunile acestea va formà mai ales obiectul studiului acestuia, datorit impulsului pe care l-am primit de la Th. Capidan prin excelenta lui lucrare.

Th. Capidan crede că anumite asemănări dintre dialectul meglenit şi dialectul dacoromânesc, asemănări cari au făcut pe filologi ca să bănuiască oarecari legături speciale între cele două dialecte, s'ar datorà faptului că Meglenoromânii ar fi pierdut contactul cu Dacoromânii mult mai târziu decât Aromânii [2]. Asemenea asămănări dintre două limbi sau două dialecte de aceeaşi obârşie nu pot derivà însă numai dintr'o mai îndelungată convieţuire, ci şi din împrejurarea că acèle limbi sau dialecte s'au desfăcut şi s'au diferenţiat deci mai din vreme din cadrele unitare ale limbii de obârşie sau că au fost aşezate la marginile teritoriului ocupat de acea limbă, astfel încât anumite inovaţiuni, pornite din anumite centre, în epoca anterioară diferenţierii dialectale a teritoriului aceluia, n'au mai putut pătrunde până la ele. Astfel de pildă aşa zisele arhaisme ale limbii sarde nu se explică din faptul că dintre ţinuturile romanice Sardinia a fost co-

[1] Cf., mai ales, din *op. cit.*, concluziunile de pe pag. 65 şi pag. 91—93.

[2] *Op. cit.*, pag. 65 ş. a., cf. şi Th. Capidan, *Românii în Peninsula Balcanică*, în *Anuarul Institutului de Istorie naţională* pe 1923 pag. 103—104.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

lonizată mai întâiu, precum credeà G. Gröber[1], ci se datoresc împrejurării că Sardinia a fost izolată mai întâiu de restul Romaniei de vest[2]. Iar dacă subt acest raport dăm de unele asemănări între limba sardă pe de o parte şi limbile albaneză şi română pe de altă parte[3], acestea se lămuresc prin faptul că după toate probabilităţile şi legăturile dintre estul şi vestul roman s'au întrerupt cam în acelaşi timp[4]. Am mai puteà cità vro câteva coincidenţe între limba română şi limbile spaniolă şi portugeză sau coincidenţe româno-siciliene, cari par să fie motivate cel puţin în parte de situaţia periferică a limbilor acestora în Romania, dar ne-am departà prea mult de problema pe care voim s'o discutăm aici. Nu mai insistăm nici asupra faptului că adese împrejurări identice au în ţinuturi deosebite efecte identice, împrejurări ca acèle de ex. cari împart Romania într'o parte care-l păstrează pentru noţiunea de „biserică" pe vechiul *ecclesia* şi în altă parte (Raetia, Pannonia, Gallia de nord şi România) cari au dat preferinţă mai noului *basilica*[5].

Cred prin urmare că nu ne este îngăduit să facem concluziuni asupra duratei mai lungi sau mai scurte dintre două idiomuri numai în baza numărului mai mare sau mai mic al asemănărilor dintre ele. Numărul particularităţilor cari apropie dialectul meglenit de cel dacoromân este după Th. Capidan de 14, faţă de 34 cari îl apropie de dialectul aromân şi 4 cari îl apropie de dialectul istroromân[6]. Să vedem deci, dacă statistica aceasta ne permite să facem concluziunea că au mai existat legături megleno-

[1] *Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter* în *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*, 1884, pag. 204 urm. — Cf. expunerile lui O. Densusianu, în legătură cu teoria aceasta, în *Histoire de la langue roumaine*, I, pag. 45—48.

[2] Cf. W. Meyer-Lübke, *Einführung*[3], pag. 144—145.

[3] Între asămănările acestea este mai caracteristică împrejurarea că şi de o parte şi de alta *o* şi *u* continuă să fie sunete deosebite. — Despre alte apropieri între limba sardă şi română şi explicarea dată lor de M. Bartoli, cf. S. Puşcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, pag. 15—18.

[4] Cf. *ib.*, pag. 23.

[5] Vezi expunerile deosebit de instructive ale lui J. Jud în *Zur Geschichte der bündner-romanischen Kirchenspraehe* din *XLIX Jahresbericht d. hist.-antiquarischen Gesellsch. von Graubünden.* Jahrgang 1919, Chur 1920, pag. 10—11.

[6] *Op. cit.*, pag. 58, 69—71.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

dacoromâne şi dincoace de epoca în care a încetat contactul dintre Aromâni şi Dacoromâni. In scopul acesta trebue să examinăm înainte de toate, dacă cele 14 particularităţi megleno-dacoromâne sânt cumva inovaţiuni comune, ulterioare acelei epoci sau ba.

Că Megleniţii formează persoana a treia plural la imperfect în *-u*, ca şi noi, nu dovedeşte nimic subt acest raport. Textele noastre cele mai vechi nu cunosc decât forme fără *-u*[1]. Şi astăzi formele acestea sânt încă mult mai răspândite decât formele cu *-u* şi mai stărue chiar şi în uzul nostru literar în locuţiuni ca „îl chemă Ion“[2]. Prin urmare în ce priveşte uzul persoanei a treia plural la imperfect, asămănarea între dialectul dacoromân şi dialectele aromân şi istroromân este mult mai mare decât între cel dintâiu şi dialectul meglenit. Dacă acel *-u* este, precum se pare, străromân, el poate să fi dispărut sau nici să nu fi apărut în aromâneşte, întocmai precum a dispărut sau n'a apărut în dialectul istroromân care este mult mai aproape de dialectul dacoromân decât cel meglenit. Dacă însă cineva l-ar puteà crede poate pe acest *-u* de dată mai recentă, atunci ar trebuì să admită că este dintr'o vreme când dialectul dacoromân nu numai că n'a fost în contact cu dialectul aromân, dar nici cu dialectul istroromân, şi prin urmare nici cu cel meglenoromân.

Obiecţiuni de acelaşi fel ca pentru acest *-u* se pot face şi pentru *dz* > *z*: dacorom. megl. *zac* şi *dž* > *ž*: dacorom. megl. *joc*, dacorom. *june*, megl. *juni*, dacorom. *jos*, megl. *anjos* etc. Textele noastre rotacizante au în asemenea cazuri *dz* (ʒ) resp. *dž*(ɹ,ɹ) şi formele cu *dz* şi *dž* cuprind şi astăzi încă regiuni destul de întinse din teritoriul dacoromân. Pe de altă parte Istroromânii au de asemenea *z* resp. *ž*. Cu *magis* formează comparativul şi celelalte dialecte: ir. *je mai amaɲće furât-a âcu*[3], arom. *nă pălate ma mare de căt a noastră*[4]. Străromân este şi vocativul în *-li*, dacorom. *-le* şi cunoscut şi dialectului aromân, precum arată şi Th. Capidan, în forma *dumnidzale*. *E* iniţial a devenit *ie* în toate dialectele. Urmele acestei palatalizări se mai păstrează în forme aromâneşti ca *io*, *iou* pentru *eu* şi *mine*. Despalatalizarea lui *ie-*

[1] I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană* I, pag. 190.
[2] S. Puşcariu, *Zur Rekonstruktion*, pag. 28—29.
[3] S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, I, pag. 4.
[4] P. Papahagi, *Basme aromâne*, pag. 3/30.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

este un fenomen specific aromânesc, deşi se observă pe alocuri şi în dacoromâneşte. O inovaţiune aromânească este şi prefacerea lui *au* şi *eu* în *av* şi *ev* (arom. *gavră*, *avdu*, *preftu*) şi o găsim şi în istroromâneşte (ir. *cåwtu*, *prewt*) Inovaţiuni datorite unor analogii sânt şi formele aromâneşti *hibă* şi *fută*, pentru dacorom. *fie*, megl. *iţă* şi dacorom. megl., chiar şi ir., *fost*. Că motivele cari au făcut ca forma mai veche *yinģiţ* să se păstreze la Aromâni — şi ei spun de altfel *tridzăţi*, *patrudzăţi* etc. — n'au existat la Dacoromâni şi Meglenoromâni, nu înseamnă că relaţiile dintre aceştia trebue să fi fost mai îndelungate decât legăturile lor cu Aromânii. Nu are valoare aci nici faptul că perfectul compus se întrebuinţează în dialectul meglenit mai des subt forma inversă, *mâncat-au*, care lipseşte din aromâneşte. Apropierea este aci mai mare de dialectul istroromân, care pare a preferi de asemenea această formă inversă[1], cu toată că a avut mai strânsă legătură cu noi şi deşi noi dăm astăzi preferinţă topicei auxiliar + participiu. Nu văd un argument în favorul unor prelungite legături megleno-dacoromâne nici în faptul că „la sfârşitul cuvintelor *u* se păstrează numai după o grupă de consonante, în care ultima este o lichidă, ca în dialectul dacoromân“[2], căci în felul cum se prezintă *-u* în literatura noastră veche am puteà descoperì acì o apropiere mult mai mare a dialectului nostru cu cel aromânesc. Dar nu trebue să neglijăm nici faptul că *-u* s'a păstrat totuşi în dialectul meglenoromân pe o scară mai întinsă decât la noi, ca d. ex. în *aistu*, *iestu* şi *estu* (cu despalatalizarea lui *ie-*!)[3]. Un *a* epitetic apoi, ca în megl. *ţista*, *ţela*, *cola* etc., se găseşte destul de adese şi în aromâneşte: arom. *aţela*, *aţèluea*, *aţel'a*, *aţia* etc.[4]. Căderea lui *-l* cu funcţiune de articol, după vocala velară *u* ca *omu*, *bou* etc., are desigur la Megleniţi alte motive decât în dacoromâneşte. Ea este la ei fără îndoială o urmare a velarizării lui *-l*, un fenomen general în dialectul meglenit, precum arată Th. Capidan[5]. Şi subt acest raport asemănarea este mai mare cu dialectul istroromân. Că *l'*

[1] Ne putem convinge de lucrul acesta din orice pagină din textele istroromâne publicate de S. Puşcariu.

[2] *Op. cit.*, pag. 120, pe lângă pag. 70.

[3] *Ib.*, pag. 153.

[4] Vezi P. Papahagi, *Basme aromâne*, glosar.

[5] *Op. cit.*, pag. 135.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

este înlocuit foarte adesea[1] prin *i* (*i̯*), poate fi o consecinţă a prelungirii evoluţiei *l* > *l'* — *i*, independentă de dialectul dacoromân, mai ales în faţa faptului că Istroromânii îl păstrează peste tot pe *l'*, având *i* doar pentru *ń*, şi aceasta într'un singur caz: *vreşe spuie*[2].

Cât despre palatalizarea labialelor, în domeniul fenomenului acestuia asămănările între dialectul dacoromân şi dialectul aromân sânt mult mai mari decât între cel dintâiu şi dialectul meglenoromân. Adevărat că fenomenul nu are caracter general nici în dacoromâneşte şi nici în dialectul meglenit, spre deosebire de dialectul aromân unde s'a generalizat. In dacoromâneşte însă restricţiunile sânt mai mult de ordin geografic, fenomenul pare mai redus faţă de uzul aromân ca extensiune, pe când în dialectul meglenit fenomenul n'a cuprins nici toate cuvintele şi nici chiar toate labialele, este deci mai redus ca intensitate. Pe teritoriul dacoromân există regiuni în cari palatalizarea a cuprins toate labialele şi s'a produs în toate cuvintele în cari condiţiunile erau date pentru evoluţia aceasta, şi regiuni cari nu cunosc palatalizarea de loc. Alături de ele există regiuni cari au o situaţie intermediară cu palatale palatalizate şi nepalatalizate. Alăturea de această promiscuitate stă, de sigur provocată cel puţin în parte şi de ea, şi varietatea rezultatelor până la care a ajuns palatalizarea fiecărei labiale în parte în dacoromâneşte (*k'ept, pk'ept, tšept, şept,* etc.). In dialectul meglenit *f* se palatalizează peste tot, devenind mai întâiu *h'*, iar acest *h'* dispare apoi lăsând în urma lui doar o „uşoară aspiraţiune“[3]. Labialele *v*, *p* şi *m* se prefac aci în *g'*, *k'* şi *ń* (*ghipt, chiept, ńil'ă* = „*mie*“ < *milia*) sau rămân nealterate (*vin, spic, mil'ă* < *milia*); nu se palatalizează în nici un singur caz labiala *b*[4]. Evident că asemănarea este aici mult mai mare între dialectele dacoromân şi aromân, decât între dialectele dacoromân şi meglenoromân, acesta din urmă având o poziţie deosebită faţă de celelalte două dialecte. In dacoromâneşte se palatalizează toate labialele ca şi în aro-

[1] Capidan zice „câteodată“ la pag. 70, iar „de cele mai multe ori“ la pag. 135.

[2] Cf. S. Puşcariu, *Zur Rekonstruktion*, pag. 22—23.

[3] Articularea lui *h'* ca şi a lui *y* a făcut dificultăţi Megleniţilor, lucru care a avut anumite consecinţe şi despre care îmi propun să vorbesc altădată.

[4] Vezi Th. Capidan, *op. cit.*, pag. 121—127.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

mâneşte şi în deosebi *v* devine ca în aromâneşte *y* nu *ġ*, iar *b* dă *ġ* ca şi acolo.

Am trecut într'o sumară revistă 13 din cele 14 puncte de asemănare între dialectele meglenoromân şi dacoromân date de Th. Capidan. Am văzut că adesea particularităţile despre care se credeà până acuma că sânt comune numai acestor două dialecte [1] se găsesc şi aiurea, că altădată acolo unde apropierea păreà mai mare între dialectele dacoromân şi meglenit, asemănarea este tot atât de mare sau chiar mult mai mare între dialectele dacoromân şi aromân, că n'am descoperit în cuprinsul celor 13 puncte nici o inovaţiune care s'ar prezintà ca un fenomen mai recent decât începuturile diferenţierii limbii străromâne în dialecte şi care ne-ar sili să admitem un contact megleno-dacoromân prelungit dincolo de despărţirea Aromânilor din cuprinsul unităţii străromâne.

A rămas să mai vorbim de acel *i* din megl. *pọini*, *mọini*, *cọini* etc. şi dacoromânescul *pâine*, *mâine*, *câine* etc. Mai bine a explicat până acum formele acestea, mult mai răspândite altădată decât astăzi în dialectul dacoromân, S. Puşcariu [2], numai că ele n'au nimic de a face cu forme ca *maire*, *taire*, *buine* etc., cărora le-a dat o explicaţie atât de sugestivă N. Drăganu [3] şi pe cari ni le înfăţişează ca săsisme, la fel şi în acelaşi timp, şi C. Lacea [4]. S. Puşcariu are toată dreptatea că acel *i* din forme ca d ex. *câine* este un ecou al vocalei palatale din silaba următoare, dar nu putem admite împreună cu dânsul că forma *câine* presupune un stadiu anterior *câne* [5], lucru care se va înţelege din cele următoare. Dacă însă formele *câine* etc. ar fi de fapt mai nouă decât formele *câne* etc., dacă am aveà de a face aci într'adevăr cu o inovaţiune specific dacoromânească şi meglenoromână, atunci de sigur că am aveà tot motivul ca să admitem,

[1] Cf. şi preţioasele informaţiuni pe cari ni le dădeà O. Densusianu în *Hist. de la langue roumaine*, I, pag. 330–337.

[2] *Dacoromania*, I, pag. 380–384.

[3] *ib.* III, 476—477, 487—497, 508. — Un recent articol al lui G. I. Brătianu, din *Romania*, LI. (Avril 1925), pag. 268—272, îmi reaminteşte că forme ca *maire* se găsesc şi printre citaţiile „valahe" ale unor scriitori italieni mai vechi. Pentru lămurirea definitivă a problemei va trebui să li se dea toată atenţiunea cuvenită şi acestora.

[4] *Dacoromania*, III, 466—469.

[5] *Dacoromania*, I, 390.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

chiar numai pentru faptul acesta, mai mult decât pentru toate celelalte, că Meglenoromânii au pierdut contactul cu Dacoromânii mai târziu decât Aromânii. De altfel ar fi să-i atribuim hazardului un rol prea mare. Studiul de faţă va avea deci în vedere înainte de toate soarta lui *a* în poziţie nazală.

Când una dintre nazalele *m*, *n*, *η* este urmată de altă consonantă, ea nu poate să facă parte, în întregime, în baza principiului sonorităţii [1], decât din aceeaşi silabă ca şi vocala care o precede. O nazală intervocală însă se găseşte sau pe sau după hotarul dintre cele două silabe cărora le aparţin cele două vocale. In cazul dintâiu depresiunea maximă a sonorităţii se produce în clipa anterioară ploziunii din cuprinsul consonantei nazale intervocalice, care aparţine astfel amânduror silabelor, în cazul al doilea depresiunea maximă se atinge în clipa în care se sfârşeşte articularea vocalei care precede nazala, iar aceasta aparţine în întregime celei de-a doua silabe. In epoca preromanică, cel puţin când vocala dintâiu erà accentuată, se pare că numai articulaţia din urmă erà cu putinţă în cazul lui *-m-* şi *-mn-* [2] intervocalic: *po|num* > *pomu* > *pom*, *do|m[i]num* > *domnu* > *domn*, amândouă articulaţiile în cazul lui *-nn-*: *a|nnum* > *anu* > *an*, însă *non|num* > *nunu* > *nun*, şi numai cea dintâiu articulaţie în cazul lui *-n-*: *can|nem* > *câne*. O vocală este deci în poziţie nazală, dacă este urmată de o consonantă nazală şi face parte împreună cu aceasta sau numai cu partea ei implozivă din aceeaşi silabă.

[1] Despre silabă şi sonoritate şi totul ce se spune aci despre rolul lor în viaţa limbii, vezi studiul mieu *Principiul sonorităţii în economia limbii* din acest volum. Apoi, *m* + *cons*, *n* + *cons* şi *η* + *cons* ar trebui numiţi mai exact diftongi consonantici, nu grupuri de consonante (*ib.*). Chestiunea aceasta de terminologie nu prea are însă importanţă aci

[2] *mn* reprezintă aci, în lipsa altui semn grafic, un singur sunet, nu două sunete cum se crede de obiceiu. Dacă rostim cuvintele *domn*, *pom*, *bun*, avem în tustrele cazurile sunete finale deosebite. In cazul lui *domn* sunetul final, articulat cu cluziune bilabială nu este nici *-n* din *bun*, dar nici *m* din *pom*, căci deodată cu cluziunea bilabială se face şi articulaţia dentală cu limba ca la *n*. Prin urmare *mn* nu reprezintă în cazul acesta nici succesiunea *m* + *n*, ci un singur sunet nazal, pe care îl putem numì b i l a b i a l - d e n t a l din cauza simultaneităţii cluziunilor bilabiale şi dentale. Dacă este aşa, înţelegem dece *m* + *cons.* formează poziţie nazală şi de ce *mn*, de la care am aşteptà cu atât mai mult ca să aibă asemenea efecte, dacă ar fi de fapt *m* + *n*, nu formează poziţie nazală, întocmai ca şi *m* simplu.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

Nazalele sânt sunete cu articulaţie îngustă şi pot exercită o influenţă asimilatorică asupra vocalei precedente, îngustând-o, deci micşorându-i unghiul maxilar, dacă se găsesc cu ea în aceeaşi formaţiune silabică [1]. Lucrul acesta se întâmplă în mod regulat în limba românească, când vocala este accentuată. De aceea orice *ó* şi *é* în poziţie nazală se preface în *u* şi *i*. Numai *ú* şi *í* în poziţie nazală nu-şi mai schimbă timbrul, căci sânt la limitele sistemului nostru vocalic, constituind în cuprinsul acestuia sunetele cele mai înguste. In cazul lui *ó* şi *é* în poziţie nazală articulaţia limbii rămâne velară la $o > u$, palatală la $e > i$, iar poziţia buzelor rămâne verticală la $o > u$, orizontală la $e > i$.

Aceeaşi tendinţă asimilatorică a lucrat şi asupra lui *á* în poziţie nazală. Un *a* cu unghiul maxilar micşorat în aceeaşi sau cam în aceeaşi proporţie ca de la *o* la *u* sau de la *e* la *i*, erà însă în afară de sistemul nostru fonetic, în afară de deprinderile articulatorice ale limbii româneşti. In consecinţă s'au produs în mod reflex mişcări articulatorice cari însoţesc de obiceiu acest unghiu maxilar mai mic [2]. La articularea lui *a* poziţia limbii este neutrală, iar buzele au configuraţie orizontală ca în poziţie de repaus — deci când nu vorbim — cu modificarea provocată de îndepărtarea dinţilor de jos de cei de sus. Reflexele mişcării unghiului maxilar trebuiau să se manifeste mai ales în limbă, căci buzele păstrau şi aşa o atitudine obişnuită la un unghiu maxilar mai mic, ca la *e* sau la *i* sau la întreaga gamă de sunete intermediare între *a* şi *i*. O mişcare reflexă a limbii puteà să se producă însă numai în sensul palatalizării sau velarizării lui *a* ajuns în stadiu de transformare. Cum şi pentru una şi pentru alta a fost dat punctul de plecare prin îngustarea unghiului maxilar, au trebuit să intervie anumite asociaţii fiziologice [3] care să

[1] Nu au aceeaşi influenţă asupra unei vocale următoare, cu care este în contact numai partea lor explozivă, căci ploziunea este o evoluţie articulatorică în direcţia opusă îngustării.

[2] Limba tinde mereu să adapteze elementele nouă vechilor obişnuinţe. Astfel se explică perfecta asimilare a elementelor primite din alte limbi, câtă vreme ea îşi păstrează caracterul original prin puterea de rezistenţă şi de originală şi proprie imaginaţiune a celor cari o vorbesc.

[3] Asociaţii de tot felul sânt la baza întregii vieţi a limbii şi deci şi la baza tuturor prefacerilor ei. Orice asociaţie se datoreşte, firește, unui proces psihologic mai mult sau mai puţin conştient. O asociaţie semantică îl preface pe *gravis* în *grevis* după *levis*. Unei asociaţii morfologice i se datoreşte prefacerea dialectală a lui *taiu*, *tai* în *tau*, *tai* după verbe ca *dau*, *dai*. In *guberno* *v* din *κυβερνάω* a fost înlocuit prin *u* graţie unei asociaţii fizio-

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

hotărască dacă intră în acţiune partea de dinainte a limbii, apropiindu-se de palat, sau partea de dinapoi a limbii, apropiindu-se de velum. Cu deschizătura orizontală a buzelor se combină mai bine articularea palatală, completând figura articulatorică a lui *e—i* [1]. Alţi factori favorizau însă articularea velară. Lui *a* îi urmă

logice. In graiul individului sau indivizilor neobişnuiţi cu articularea lui *ü* a apărut acì în locul acestuia sunetul care se asemănà mai mult cu el în sistemul lor fonetic. Nu poate fi în intenţia mea ca să clasific în această notă, după categorii, toate asociaţiile posibile de felul aceasta.

[1] Fiecărui sunet îi corespunde o anumită figură articulatorică, determinată de configuraţia articulatorică a organelor de vorbire. La fiecare sunet toate organele acestea (buzele, fălcile, limba, uvula, coardele vocale etc.) iau o atitudine anumită, formând toate împreună figura lui articulatorică. Fiecare limbă îşi are sistemul ei fonetic şi sistemul ei de figuri articulatorice, iar în cuprinsul ei de obiceiu alte figuri articulatorice nu sânt cu putinţă. (Grecescul *ü* de pildă, de care am vorbit şi în nota precedentă, a fost şi a rămas în afară de sistemul articulatoric al limbii latine). Când una dintre componentele unei figuri articulatorice se modifică pe urma tendinţelor de prefacere pururea vii în cuprinsul unei limbi, echilibrul limbii — şi în mişcare există un echilibru — nu se tulbură, sau se restabileşte uşor după oarecari şovăiri, dacă în felul acesta apare în locul acelei figuri articulatorice alta, obişnuită în sistemul articulatoric al acelei limbi. Acesta este de ex. cazul prefacerii lui $e > i$ sau $o > u$ în poziţie nazală, când singura componentă modificată este unghiul maxilar. Când însă pe urma modificării unei componente articulatorice ar trebui să se formeze o figură articulatorică neobişnuită în sistemul limbii, două sânt înainte de toate căile deschise pentru restabilirea echilibrului: Sau se produc modificări şi în cuprinsul celorlalte componente articulatorice, formându-se astfel o figură articulatorică obişnuită, sau modificarea iniţiala este împiedecată, limba revenind la status quo ante. Astfel *dimică* trebuia să dea, pe urma labializării celui dintâiu *i*, *dümică* cu modificarea unei singure componente articulatorice, a configuraţiei buzelor. Dar o asemenea figură articulatorică în care buzele să aibă configuraţie verticală şi toate celelalte organe aceeaşi configuraţie ca la *i*, n'a fost cu putinţă în limba noastră. Atunci s'a mai produs o modificare: limba a articulat velar în loc ca să articuleze palatal şi astfel am ajuns la *u*. (Despre *dumica*, *după* etc. vezi mai pe larg *Dacoromania* II, pag. 191—194). Cum însă labializarea a fost un fenomen cu tendinţe de generalizare (despre aceasta vezi *ib.*, pag. 194—197), tendinţa labializării în *dimică* a cuprins probabil un teren mult mai vast decât acel pe care îl ocupă astăzi forma *dumică*. Configuraţia lui *ü* a putut să fie evitată şi pe calea regresiunii la *dimică*. Mai este cu putinţă şi o a treia eventualitate. Anumite asociaţii fiziologice lucrează cu atâta putere, împingând sunetul într'o direcţie nouă, încât nu mai este cu putinţă nici regresiunea şi nici alunecarea înspre o altă figură articulatorică obişnuită. Limba trebue să se deprindă cu o figură articulatorică nouă, care îmbogăţeşte sistemul ei articulatoric. Acesta este cazul lui *ă*, *â*. Când pe asemenea căi apare un sunet nou, procesul este mult înlesnit în cazul când acel sunet se găseşte în vreo limbă vecină

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

o nazală. Ori de câte ori rostim un sunet nazal, muşchiul uvular se lasă în jos, mişcarea lui fiind urmată şi de velum, spre a deschide aerului trecerea prin cavitatea nazală, iar partea de dinapoi a limbii se ridică puţin în acelaşi timp, spre a îndreptă aerul înspre aceea cavitate. Între aceste mişcări articulatorice se găseşte prin urmare şi o apropiere între velum şi partea de dinapoi a limbii [1]. Interveneau deci două influenţe, una în sensul palatalizării, cealaltă în sensul velarizării, cari şi-ar fi putut ţineà foarte bine cumpăna. Între ele trebuia să aibă totuşi cea din urmă mai multă greutate, pentrucă veneà chiar de la consonanta nazală, motorul întregii evoluţiuni. Atâta nu ajungeà însă, pentruca desvoltarea vocalei să fie îndrumată în mod statornic pe calea velarizării.

Configuraţia orizontală a buzelor şi apropierea dintre velum şi partea de dinapoi a limbii sânt atribuţii ale chiar sunetelor (*a* + *nazală*) din concursul cărora stă să pornească noua evoluţie. Ele pot constitui numai unul dintre elementele asociaţiei fiziologice care trebuià să intervie, precum spuneam mai sus, ca soarta vocalei să se hotărască. Elementul al doilea — pentru fiecare asociaţie este nevoie de cel puţin două elemente — nu puteà să fie decât imaginea articulatorică a unui sunet vecin [2]. Vecinătatea unui sunet palatal determină deci evoluţia lui *á* în poziţie nazală în spre *e*—*i* (palatala precede: *christianum* > *creştin*, arom. megl. *criştin*, *filianum* > *fin*, arom. *h'il'in*; palatala urmează: *animam* > + *enimă* > *inimă*, arom. *inimă*, megl. (Huma) *inimă* şi *inămă* [3], *a* + *ante* > + *ainte*), vecinătatea unui sunet velar în spre *o*—*u* deslabializat — configuraţia buzelor rămânând orizontală deci — în spre *ă*—*â* [4] (urmează două velare, *g* şi *o* > *u*: *fran-*

[1] O asemenea apropiere, care poate duce până la cluziune, este caracteristică pentru sunetele velare.

[2] Intervine deci forţa motrice asimilatorică. Efectul ei este de fapt o „asimilare", parţială în cazul de faţă.

[3] Aci de sigur că nu avem de a face cu o metateză din **ănimă* (Th. Capidan, *op. cit.*, pag. 100), ci cu trecerea foarte obişnuită şi în dialectul meglenit a lui *e* neaccentuat în *ă* după dentala *n*: megl. *bunătati*, *sănătati ib.*, pag. 110, (însă *pustiñitati* pe lângă *pustiñătati*, *ib.*, pag. 187), *nămal'u* etc. Cf. şi *Dacoromania* II, pag, 195—196.

[4] Pentru descrierea sunetelor acestora vezi, Th. Gartner, *Darstellung der rum. Sprache*, Halle a. S. 1904, pag. 4—5, Puşcariu—Herzog, *Lehrbuch der rumänischen Sprache* I, ed. a 2-a, Cernăuţi, 1920, pag. 5. Cf. şi *Dacoromania* II, pag. 180.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

go > *frâng*, arom. *frângu*, megl. *frọng*, *plango* > *plâng*, ar. *plângu*, megl. *plọng*; între două velare, *c* şi *o* > *u*: *canto* > *cânt*, megl. *cọnt*). Câteodată acest *a* are însă în apropierea sa şi o palatală şi o velară (d. ex. *c* şi *e* în *canem*). In cazul acesta, în concurenţa dintre asociaţia palatală şi cea velară, birue de obiceiu cea din urmă, pentrucă chiar înlăuntrul grupului *a* + *nazal* elementul velar are mai multă putere decât cel palatal, precum am arătat în cele precedente (deci *canem* > *câne*, arom. *câne*).

Se mai poate ca şi altă împrejurare să fi fost hotărâtoare în cazul din urmă. Precum ştim, un fenomen nou nu cuprinde nici când dintr'odată întreg materialul lingvistic în care sânt date condiţiunile pentru desvoltarea lui. Este foarte probabil că prefacerea lui *a* în poziţie nazală a început mai ales în cazurile în cari era urmat de nazala velară. Configuraţia gurei şi prin urmare şi unghiul maxilar au par'că mai multă precizie, mai multă stabilitate la articularea grupurilor consonantice din care face parte o nazală labială sau dentală, decât la articularea grupurilor de consonante din care face parte o nazală velară. Efectul preciziei sau stabilităţii mai mari în cazul dintâiu se datoreşte faptului că cluziunea labială şi cea dentală închid cavitatea gurii la extremitatea ei exterioară sau aproape de ea, pe când în cazul din urmă cavitatea bucală rămâne deschisă dinconace de cluziunea velară înspre marginea ei exterioară. Dacă rostim de ex. grupuri de sunete ca *amba*, *imba*, *anta*, *inta*, *anga*, *inga* şi le comparăm cu atenţiune, nu prea putem constată vr'o deosebire între *m* din *amba* şi *m* din *imba* sau între *n* din *anta* şi *n* din *inta*, dar η din *anga* se distinge de îndată printr'un unghiu maxilar mai mare faţă de η din *inga*. Si *m* şi *n* se pot articulà cu un unghiu maxilar mai mare sau mai mic, nu pot depăşi însă o anumită distanţă dintre fălci, fără ca cluziunea labială resp. dentală să nu mai fie cu putinţă. De aici rolul pe care aceste cluziuni îl au în cazul de faţă. La η însă unghiul maxilar poate evoluà pe distanţa întreagă de la cluziunea dentală până la îndepărtarea maximă posibilă a dinţilor; aci unghiul maxilar este mai puţin fixat asupra unor anumite distanţe. Dacă în urma faptelor acestora îngustarea lui *a* în poziţie nazală îşi are într'adevăr cele dintâiu începuturi mai ales în cazurile când după *á* urmă o nazală velară, şi nu avem nici un motiv să ne îndoim că a fost aşa, atunci evoluţia acestui *a* trebuià să se desemneze la început

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

mai ales pe linia *a—ă—â*, deci în sensul velarizării, căci după nazala velară urmează totdeauna altă velară (*ningit*, *longus*, *plango*, *frango*, *branca*, etc.). Când se desvoltă însă o nouă obişnuinţă articulatorică, ea devine o nouă forţă în evoluţia limbii. Acest factor nou n'a putut să ajute numai evoluţia *canem* > *câne*, ci a putut determina şi evoluţii ca *mane* > *mâne* în loc de *mine*, *panem* > *pâne* în loc de *pine*, cu toate că în cazurile din urmă nici o velară nu se găsea în apropierea lui *a*. Oricum, rezultatele finale arată că a existat de fapt o acţiune unificătoare care trebuia să prindă — deşi n'a reuşit peste tot — toţi aceşti *a* în poziţie nazală într'o singură categorie.

Altă dată însă lucrează şi asociaţia velară şi cea palatală deopotrivă asupra lui *a* în poziţie nazală, fără ca să cedeze una alteia. Ar trebui deci ca *a* să se palatalizeze şi să se velarizeze în acelaş timp. Nu numai pentru limba noastră însă, simultaneitatea articulării palatale şi celei velare este o imposibilitate fiziologică. Atunci imaginea articulatorică velară şi cea palatală se exteriorizează una după alta, în loc ca să se exteriorizeze deodată. Astfel se explică *canem* > *câine*, *canes* > *câini* etc. Tendinţa de a preface pe orice *á* în poziţie nazală în *â*, care s'a accentuat tot mai mult, graţie împrejurărilor descrise mai sus, combinându-se cu influenţa vocalei palatale care urmă, şi *panem*, *mane* etc. au putut să dea *pâine*, *mâine* etc.

Cu privire la formele din urmă s'ar mai puteà întrebà de ce s'a format în cazurile acestea diftongul *âi* şi nu diftongul *iâ*. De ce am ajuns la *mâine* şi nu la *miâne* etc.? Am văzut că în evoluţia lui *á* în poziţie nazală influenţa velară a avut un ascendent oarecare faţă de cea palatală. Este deci foarte natural ca atunci când amândouă trebuiau să-şi realizeze efectele în mod succesiv, când şi imaginea articulatorică velară şi imaginea articulatorică palatală aşteptau să se exteriorizeze, cea dintâiu să se fi impus mai întâiu. Apoi acest *i* se găseşte numai înainte de *n*, nu şi înaintea lui *n* + *cons.* sau *m* + *cons*, deci numai când *n* se află alăturea de palatala *e* sau *i*, în nemijlocită apropiere. Succesiunea *â* + *i* + *n* se face apoi cu mai multă înlesnire, pe o linie articulatorică mai dreaptă şi mai simplă, decât *i* + *â* + *n*. In cazul lui *i* + *â* + *n* limba ar fi trebuit să facă mai întâiu articularea palatală în partea de dinainte a gurii (*i*), apoi articularea velară în partea de dinapoi a gurii (*â*) şi apoi articularea

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

dentală iar în partea de dinainte a gurii (*n*). Nimic mai firesc decât ca limba să alunece pe cea mai simplă şi mai uşoară dintre liniile articulatorice posibile, dacă anumite împrejurări n'o împing în altă direcţie.

Până acuma am înregistrat ca rezultate finale ale evoluţiei lui *á* în poziţie nazală pe *i*, *â* şi *âi*. Este un desăvârşit paralelism între acest *i*, *â*, *âi* < *a* pe de o parte şi *u*, *i*, *iu* < grec. υ pe de altă parte, cu deosebirea că în cazul dintâiu avem de a face cu o sinteză de mişcări articulatorice (la unghiul maxilar micşorat se adaogă articularea palatală, sau cea velară, sau amândouă), pe când în cazul al doilea avem de a face cu analiza unor mişcări articulatorice simultane, această desfacere putând duce la suprimarea uneia dintre ele sau la iuxtapunerea lor în ordine de succesiune. Un υ cu simultaneitatea articulării sale labiale şi palatale fiind în afară de obişnuinţele noastre articulatorice [1], aceste două articulări au fost desfăcute una de alta. Dintre cele două imagini articulatorice cari se împotriveau una alteia, îndată ce trebuiau exteriorizate deodată, a primit haina realităţii fonetice sau numai cea labială (μάρτυς — μάρτυρος > *marturem* > *martur*) sau numai cea palatală (μύρον — *mir*) sau totuşi amândouă, trecând însă din simultaneitatea lor într'o ordine de succesiune (γύρος > *giur*) [2].

In general, limba nu evoluează în salturi, formele nouă apărând adecă dintr'odată şi distingându-se prin deosebiri mari faţă de stadiul anterior, ci evoluează în prefaceri lente şi succesive. Până a se reduce la proporţiile pe cari le are când articulăm un *i* sau *â* [3], unghiul maxilar, pornind de la configuraţia lui *a* şi micşorându-se mereu, trebuia să treacă şi prin mărimea pe care o are când rostim un *e* sau *ă*. Cât pentru evoluţia *a*—*e*—*i*,

[1] Despre efectele acestei dificultăţi de a împreună articularea labială cu cea palatală în legătură cu labializările româneşti, vezi expunerile din *Dacoromania* II, 191—197, pe cari le-am mai citat.

[2] Nu are nici o importanţă dacă prefacerile lui *ü* în exemplele citate sunt latine încă sau româneşti. Comparaţia e făcută aci numai pentru demonstrarea unor fapte de ordin fiziologic.

[3] In liniamente generale, din punct de vedere fonetic, *â* se poate definì ca un *i* a cărui articulaţie palatală a devenit velară sau ca un *u* deslabializat, adecă cu deschizătură orizontală nu verticală a buzelor, *ă* se poate definì ca un *e* a cărui articulaţie palatală a devenit velară sau ca un *o* deslabializat.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

ea este confirmată de forma *enimă*[1], care trebuie pusă alături de forme ca *mente*, *dente*, *mene* etc.[2] şi al cărei *e*- nu trebue considerat ca înlocuitor al unui *â*- sau *i*- < *â*-, fie prin asimilare sau fie pe vreo altă cale. Trebuie să admitem chiar că acest *e* din *a* în poziţie nazală a devenit *i*, păstrând totuşi câteodată vechiul său timbru, împreună cu *e* din *mente* etc., deci oricum încă înainte de despărţirea dialectelor (*mentem* > *minte*, arom. *minte*, megl. *minti*, *mene* > *mine*, arom. *mine*, megl. *mini*, ir. *mire*, *christianum* > *creştin*, arom. megl. *crişţin*, *animam* > *inimă*, arom. megl. *inimă*, ir. *ţirimę*). Prin urmare când *á* în poziţie nazală a devenit *é*, prefacerea lui *é* în poziţie nazală erà în plină evoluţie, generalizându-se, iar *é* din *á* în poziţie nazală, prins astfel de mişcarea aceasta în sistemul nostru fonetic, a fost zorit în transformarea lui în *i*.

Nu tot atât de repede a trecut *á* dincolo de *ă* până la *â*. Evoluţia aceasta trebuià să se desăvârşească de la sine, fără ca să primească vr'un concurs de felul aceluia pe care l-a avut *á* în poziţie nazală > *e* > *i*. Apoi în acea epocă se produsese o mişcare de proporţii mult mai întinse a lui *e* înspre *i*, căci nu numai *e* în poziţie nazală ci şi *e* neaccentuat evoluà înspre *i*, precum am arătat altă dată, pe când evoluţia lui *a* neaccentuat s'a oprit la *ă* şi s'a fixat aci, acest *a* păstrându-se până astăzi subt forma de *ă*. Mai ştim că între evoluţiile lui *é* în poziţie nazală > *i* şi *e* neaccentuat > *i* s'au stabilit oarecari relaţii, raporturi din cari se explică între altele şi păstrarea până într'o epocă relativ târzie a formelor, *mente*. *mene* etc.[3] şi, adăogăm, chiar a unor forme ca *enimă* < *animam* în loc de *inimă*, precum rezultă din observările de mai sus. Cu atât mai mult sântem nevoiţi să admitem că asemenea relaţii s'au stabilit şi între *ă* din *á* în poziţie nazală şi *ă* > *a* neaccentuat, căci noutatea sunetului, neobişnuit înainte în graiul strămoşilor noştri, trebuià să le

[1] O găsim la copiştii A şi C în *Psalt. Sch.*, cf. *enima* 9/12, *enimile* 9/2 şi *enemiei* (cu asimilarea lui *i* din silaba a doua sau, mai probabil, cu un *e* neaccentuat netrecut în *i*) 525/8. La copistul B găsim şi forme ca *·ṅrema* 21/5, 33/15, 55/13 şi *·ṅremă* 31/6, 141/14, 161/15 etc., cu *î*-. Prin urmare şi *animam* a dat *înemă* în loc de *inimă*, în aceleaşi condiţiuni ca *panem* > *pâne*. Probabil că tot aici trebuie citată şi forma ir. *ărent'e* = „înainte", deşi în dialectul acesta nu se găsesc de altfel forme ca *mente*, *dente* etc.

[2] Despre formele acestea cf. *Dacoromania* II, 174—178 şi 209—214.

[3] Vezi studiul meu, citat aci prea adese, *Dacoromania* pag. 174—214.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

provoace. Cum însă *ă* neaccentuat a rămas neschimbat, corespondenţa dintre el şi *ă* accentuat a putut să-l facă pe acesta din urmă numai mai conservativ faţa de influenţa nazalei următoare, din cauza căreia mişcarea unghiului maxilar trebuiă să continue de altfel ca şi la *á* în poziţie nazală $> e > i$, *ă* în poziţia aceasta dând *â*[1].

Ne întrebăm acum care va fi fost situaţia în epoca străromână înainte de a se diferenţiă dialectele. Mai întâiu apariţia lui *i* în locul lui *é* în poziţie nazală trebuie să fi avut pe atunci înfăţişarea unui fenomen cu caracter „general", dar în istoria limbilor asemenea termeni au de obiceiu o valoare foarte relativă, graţie vastităţii materialului de cuvinte în cari urmează să-şi facă aparaţia fenomenul nou, graţie vastităţii teritoriului pe care îl cuprinde o limbă şi pentrucă o izolare vremelnică sau statornică poate să sustragă vro regiune acelei inovaţiuni, în desvoltarea căreia mai pot interveni într'un caz sau altul şi mulţi alţi factori. In dialectul dacoromânesc s'a produs d. ex. o mişcare care a dus la dispariţia rotacismului. Dacă considerăm mişcarea aceasta încheiată acum 200 de ani, limita este, cred, mai degrabă prea apropiată decât prea depărtată de noi. Totuşi s'a mai semnalat în secolul trecut rotacismul Moţilor izolaţi în Munţii lor Apuseni şi totuşi se mai aud şi astăzi forme ca *pără, irimă, gerunchiu,* iar un *rapoi* îşi face intrarea într'o nuvelă chiar în scrisul unui reprezentant al literaturii româneşti de talia lui Sadoveanu[2]. Dacă vreo generaţie viitoare nu va mai cunoaşte astfel de relicte întârziate ale rotacismului, ar însemnă aceasta că numai

[1] Desigur, deosebirea dintre *ă* şi *â* nu rezidă numai în diferenţa de mărime dintre unghiurile lor maxilare. Dar cum în limbă nu există sunete izolate, astfel nu există în obişnuinţa limbii nici mişcări articulatorice izolate, ci numai complexe figuri articulatorice, deci combinaţii de mişcări articulatorice. Un şir de observaţii, chiar şi din studiul acesta — vezi îndeosebi nota despre figurile articulatorice — confirmă faptul acesta. El este de altfel de aşa evidenţă, încât nu mai are nevoie de documentare. Există, ca să zicem aşa, o regulă oarecare în felul cum se combină diversele mişcări articulatorice în figuri articulatorice. Aplicând deci cele spuse aci lui *ă—â*, voiesc să zic că deşi putem articulă un *ă* şi cu dinţii închişi, în evoluţia lui *ă* $>$ *â* mişcarea unghiului maxilar ca la *e* $>$ *i* (şi *e*, ca oricare dintre celelalte vocale, se poate rosti cu dinţii închişi) a avut ca urmare o apropiere mai mare a limbii de velum, întocmai precum la *i* limba este mai aproape de palat decât la *e*. Vocala *ă* primeă tot mai mult timbrul lui *â*.

[2] Cf. S. Puşcariu, *Zur Rekonstruktion,* pag. 38—43.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

atunci va fi dispărut rotacismul, că numai atunci se va fi încheiat epoca lui, că numai atunci lipsa rotacismului va avea aspectul unei particularităţi de ordin general al graiului nostru? Când o evoluţie fonetică [1] a atins limita fiziologică şi geografică până la care trebuia să ducă şi când formele nouă au început să fie cele mai frequente, rezultatele ei pot fi considerate ca având acest caracter general. Voiesc să spun deci că în limba străromână, încă înainte de a se fi diferenţiat în dialecte deosebite, *é* în poziţie nazală a evoluat până la *i*, că acest *i* se auzea în cuprinsul limbii dintr'un hotar într'altul — ceea ce nu este identic cu din sat în sat sau din om în om — că formele nouă cu *i* au devenit peste tot cele mai obişnuite şi că cele vechi cu *e*, ecouri ale situaţiei anterioare, nu mai puteau să ia rezultatului acestei evoluţiuni aspectul unui fenomen general. Că a fost aşa, dovedeşte împrejurarea că formele cu *i* sânt astăzi în uzul general al celor patru dialecte (*dentem* > dacorom. arom. ir. *dinte*, megl. *dinti* etc.). Forme arhaice cu *e* se găsesc totuşi în dacoromâneşte până în secolul XVII destul de adese. Când vor fi dispărut din celelalte dialecte, nu putem şti, căci nu avem documente dialectale prea vechi.

In aceeaşi măsură trebue să fi ajuns în epoca străromână până la *i* şi *á* în poziţie nazală în cazuri ca *christianum* > *creştin* etc. In acelaşi timp evoluţia în direcţie velară a lui *á* în poziţie nazală se oprise la *ă*, dincolo de care a pătruns numai în mod excepţional până la *â* sau aproape de acesta. Am văzut cari împrejurări au făcut ca evoluţia velară să se desvolte mai încet decât cea palatală. De fapt până la generalizarea lui *â* n'a ajuns decât dialectul dacoromânesc, în dialectele meglenoromân şi istroromân nu mai există acest *â* de loc, iar la Aromâni uzul şovăie încă între *ă* şi *â*.

Cele mai vechi texte dacoromâneşti neavând semne deosebite pentru *ă* şi *â*, s'ar puteà bănui că şi la noi, până în timpuri relativ recente, situaţia a fost cam aceeaşi ca la Aromâni. Cum însă astăzi facem o distincţie atât de exactă, în nordul Dunării, între *ă* < *a* neaccentuat şi *â* < *á* în poziţie nazală, cred că nu putem admite că deosebirea aceasta, aşa cum se prezintă astăzi, datează numai de vreo trei sute de ani — cu toate că începuturile ei trebue să fie străromâne — că s'ar fi desvoltat deci numai

[1] Dispariţia rotacismului, în special, n'a fost o evoluţie fonetică în sensul acesta, ci un fenomen de asimilare a unui dialect faţă de altul.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

prin secolul al XVII-lea şi XVIII-lea, fără ca ortografia acelor vremuri să ia încă notă corespunzătoare de situaţia nouă. In chipul acesta am avea de a face cu o stagnare de veacuri îndelungate în evoluţia lui *á* în poziţia nazală > *ǻ* > *â* care ar fi continuat apoi, în repede desvoltare, numai în vremuri foarte apropiate de noi. Lucrul acesta n'ar fi chiar cu neputinţă, dar vom vedeà că împrejurările din vremurile vechi au fost mult mai prielnice prefacerii lui *ǻ* > *â* decât timpurile mai nouă, când putem înregistrà doar o influenţă contrarie ei.

Mai întâiu trebue lămurită altă chestiune. Cum se face că în faţa preciziei surprinzătoare, pentru începutul scrisului nostru, a sistemului ortografic al Codicelui Voroneţean, acesta n'are totuşi semne grafice deosebite pentru *ă* şi *â*. Chiar dacă originalul praxiului husit n'ar fi avut o înfăţişare ortografică şi mai unitară, autorul lui a fost fără îndoială, pentru vremurile acelea, un foarte fin observator al limbii noastre şi al sunetelor ei îndeosebi şi un excelent cunoscător al regulelor noastre ortografice slavoneşti de atunci [1]. Imprejurarea din urmă îl arată a fi de prin părţile noastre, iar faptul că la începutul scrisului nostru se găseşte, precum se vede, un om care se distingeà prin inteligenţa lui, de un spirit ager şi cu o cultură apreciabilă pentru acèle timpuri [2], a fost foarte norocos pentru desvoltarea vieţii noastre cărturăreşti şi culturale în deobşte. Când anonimul acesta şi-a scris opera, în cuvintele de origine latină, la nordul Dunării, vocalele în poziţia nazală erau toate nazalizate. El a simţit deci nevoia unui mijloc grafic deosebit, spre a însemnà această nazalitate. Două posibilităţi i-au fost date pentru soluţionarea acestei probleme ortografice: dublarea semnelor vocalice respective, deci aplicarea unor semne deosebite pentru vocalele nazale şi cele orale, şi alegerea unui singur semn grafic special, care intrând în combinaţie cu literele respective, să dea putinţa distingerii între cele două categorii de vocale. Soluţia întâia ar fi însemnat o complicare prea mare a sistemului ortografic şi prin

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Despre ortografia Codicelui Voroneţean, vezi de ex. ce zic în lucrarea mea *Despre nazalizare şi rotacism*, An. Academiei Rom., Secţiunea lit., 1908, pag. 292—293; îndeosebi despre ↑ *ib.* pag. 279, iar despre ї şi ѣ *ib.* pag. 283—285.

[2] Cf. nesiguranţa copiştilor Psaltirii Scheene şi forma atât de impestriţată, atât de lipsită câteodată de orice orientare sigură, pe care o primeşte textul acesta.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

urmare a fost aleasă soluţia a doua. Astfel a fost pus pe lângă ѫ, ѣ, etc. semnul nazalizării ·ѧ[1], când vocalele corespunzătoare lui ѫ, ѣ etc. au fost nazalizate. Cum *â* accentuat se găsià aproape totdeauna în poziţie nazală, *â* erà caracterizat ca atare chiar cu semnul grafic ѫ prin faptul că acestuia îi urma semnul ·ѧ[2]. Un *â* neaccentuat n'a existat decât în prea puţine forme, iar semnul pentru *ă* era acelaşi ѫ fără de ·ѧ. Se distingea deci între ѣ·ѧ (и·ѧ), ѹ·ѧ (оу ѧ) şi ѫ·ѧ pe deoparte şi între ѣ (и), ѹ (оу) şi ѫ pe de altă parte, dar în cazul lui ѫ·ѧ semnul ·ѧ a primit de la sine un plus de funcţiune, care corespunde acelui plus de deosebire între ѫ·ѧ (*â*) şi ѫ (*ă*) faţă de ѣ·ѧ şi ѣ de ex. Un şir de cuvinte însă aveau un *â* accentuat nenazalizat sau chiar un *â* neaccentuat oral: *târg. pâlc, vârtos, cârmăciu, învârtoşà* etc. In cazul acesta s'a adoptat o regulă ortografică slavonă şi s'a scris **а** сѳрѫшн *Cod. Vor.* $^{25}/_{7}$, сѳрѫшнтоулоу *ib.* $^{137}/_{13}$, скрѫвн *ib.* $^{20}/_{3}$, скрѫвѣѧ *ib.* $^{116}/_{3}$, скрѫнавѣ *ib.* $^{116}/_{12}$, трѫгоулоу *ib.* $^{100}/_{11}$, крѫмачїи *ib.*

[1] Cf. *ib.*, pag. 267—290. Chestiunea originei semnului acestuia nu are nici o importanţă pentru studiul de faţă. Dar încă în 1908, când am publicat lucrarea citată aci, cred că i-am găsit explicarea. Aceasta mi se părea atunci prea îndrăzneaţă, prea riscată, şi am acceptat, nu fără de rezerve, părerea lui G. Weigand despre originea acestui semn grafic (*ib.*, pag. 288—289). M'am convins însă tot mai mult că avem de a face cu un semn specific românesc, invenţie a anonimului caruia îi datorăm cele dintâiu traduceri de cărţi sfinte în limba românească. Semnul ·ѧ nu este de cât un desemn care reproduce imaginea nasului: cele două linii oblice scurte reprezintă marginea de jos a nărilor (formele semnului variază ↑, ·ѧ, ꙗ, etc.), iar linia de mijloc reprezintă puntea dintre ele cu prelungirea ei naturală peste mijlocul adâncit al buzei de sus. După câte am spus despre acel anonim, este foarte firesc ca el să-şi fi dat foarte bine sama de deosebirea dintre vocalele nazale şi corespondentele lor orale. Şi astăzi încă oricine ne explică uşor că cineva „vorbeşte prin nas", chiar fără ca să-l imite, pe când cine vrea să explice de ex deosebirea dintre un *męrge* dialectal şi *męrge* literar, fără de acest mijloc de imitare, trebue să aibă oarecari cunoştinţi elementare de fonetică. Cum anonimul nostru aveà atâta respect pentru regulele ortografice slavone, este mult mai firesc ca el să fi inventat un semn nou pentru o funcţiune care n'a fost şi nu puteà să fie cuprinsă în acèle regule, decât ca să fi diformat sau transformat în scopul acesta un semn vechiu cirilic care pentru el aveà de altfel cu totul alte rosturi. Avem deci şi noi, dacă nu un alfabet, cel puţin un semn grafic românesc al nostru.

[2] In Codicele Voroneţean i-a luat locul pe o scară întinsă н (*n*) înainte de altă dentală şi mai rar м (*m*) înainte de labială (v. *op. cit.*). Cred că aceasta trebuie să fie subt raport ortografic cea mai frecventă deosebire între original şi copie, datorită dispariţiei în curs pe atuncia a nazalizării.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

$^{85}/_{14}$, плѫкоу *ib.* $^{35}/_{2}$, врѫтосѣ *ib.* $^{72}/_{11}$, ѳврѫтоша *ib.* $^{136}/_{10}$ [1]. Această metateză ortografică nu se datoreşte deci numai unei simple aplecări de a imită obişnuinţe ortografice slavone, ci este motivată de nevoia de a-l deosebi şi aici pe *â* de *ă*. Cum cele mai multe dintre cuvintele acestea sunt de origine slavonă şi cum în slavoneşte se scriau la fel, nici un alt mijloc nu erà mai la îndemâna scriitorului în cazul acesta. Prin urmare ѫ îl reprezentà pe *â* nazal când erà urmat de ѳ, pe *â* oral când se aplică acea metateză grafică, iar de altfel pe *ă* [2].

Cele susţinute aici par a fi desminţite de forma клѧкѣ *Cod. Vor.* $^{77}/_{4}$, care ar puteà fi cetită în sfârşit şi *câlcà*, căci trecerea lui *ă* în *â* înainte de *l* + *cons.* într'un dialect oarecare n'ar fi cu neputinţă, *l* având adese efecte identice cu *r* (cf. *cărnat* > *cârnat, fărtat* > *fârtat* etc.) Totuşi cred că trebue să cetim şi aci *călcà*, aceasta fiind forma pe care o găsim şi de altfel în texte vechi şi pe care o întrebuinţăm şi astăzi de obiceiu. Metateza grafică a lui ѫ fiind de rigoare în anumite cazuri, s'a putut lesne întâmplà ca să fi fost aplicată odată şi în mod greşit. De altfel regula noastră o confirmă Psaltirea Scheiană, care chiar din cauza inconsecvenţei sale ortografice are valoare documentară cu atât mai mare atunci când este consecventă. In Psaltirea Scheiană se scrie numai *înv*ѣ*rătoşà*, o singură dată *înv*ѣ*rtoşare*, numai *plăcuì*, *plăc*, *scrăbă*, *scrăbi*, *scrăbie*, *scrăbit*, *scrănàvì*, câte o singură dată *scărbi* şi *scărbescu*, numai *sfrăşì*, *sfărşit*, *srăguì*, de două ori *vrăsà* însă de 12 ori *vărsà*, de 23 ori *vrătosŭ*, numai o singură dată *vărtosŭ*, de 47 ori *vrătute* numai de 10 ori *vărtute*, o dată *vrăvulŭ*. Metateza din chestiune este aci, precum vedem, regulă generală. Dacă la verbul *vărsà* se preferă grafia fără de metateză, este pentrucă aici se găseau şi forme ca *vârsă* la cari metateza n'a fost cu putinţă şi pentrucă de sigur formele cu *ă* (*vărsà*) erau mai obişnuite decât cele cu *â* (*vârsà*), ca şi astăzi de altfel. Tot astfel uzul poate să fi şovăit şi între *vărtute* şi *vârtute*, deşi cele 10 abateri de la grafia obişnuită pierd valoarea lor documentară în faţa frecvenţei acestui cuvânt. Nu se scrie însă în Psaltirea Scheiană decât *călcà* (de 6 ori), *călcătoriu* (de 10 ori), *călcătură* (o dată) şi *călcăniu* (de 2 ori). Evident că aici

[1] Cf. I. G. Sbierea, *Codicele Voroneţean*, pag. 312.

[2] Că ѫ a fost întrebuinţat câteodată pentru -ŭ etc. nu are aci nici o importanţă. Nota aceasta nu priveşte de altfel Codicele Voroneţean.

BDU-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

se pronunţa *·àlc*, iar nu *-âlc* ca în *plăcul, plăc* [1]. Acel *clăcă* din Codicele Voroneţean nu poate infirmă prin urmare constatările noastre: In cele dintâiu texte româneşti s'a distins cu foarte multă acurateţă între *â* şi *ă*, deşi pentru aceste două vocale nu existau semne grafice deosebite.

Mai apoi, când a dispărut nazalizarea, nu s'a mai înţeles rostul lui ·ſ, care se întrebuinţă în consecinţă tot mai rar în interiorul cuvintelor. O urmare a faptului acestuia a fost că deosebirea ortografică dintre *â* şi *ă* s'a desfiinţat de la sine. Vocala *â* ne mai putând fi înregistrată ca atare şi prezentându-se subt raport grafic ca şi *ă*, şi metateza grafică îşi pierde vechea sa semnificaţie, rămânând acum de fapt numai o obişnuinţă ortografică slavonă, păstrată şi pentru scrisul românesc, fără ca să mai fie reclamată de vreo nevoie internă a acestuia.

Dispariţia nazalizării aparţine unei epoci destul de recente. După ce am analizat influenţa poziţiei nazale asupra vocalelor, înţelegem că nazalizarea lor a putut să producă doar o tendinţă de micşorare a unghiului lor maxilar. Efectul desnazalizării ar fi putut să fie deci cel mult contrar prefacerii lui *ă* > *â* în poziţie nazală. Iată de ce este cu atât mai puţin probabilă o stagnare de veacuri în evoluţia lui *á* în poziţie nazală > *â*, precum spuneam mai sus. In epoca desnazalizării *ă* accentuat trebue să se fi prefăcut mai de mult în *â*. Ba, mi se pare că chiar nazalizarea, necunoscută dialectelor din sudul Dunării, a făcut ca numai în dialectul dacoromânesc *ă* accentuat în poziţie nazală să dea în mod consecvent *â*, pe când în aromâneşte uzul şovăie între *ă* şi *â*.

In cursul expunerilor de faţă cred că s'a lămurit şi problema originei sunetelor *ă* şi *â*. De sigur, Ovid Densusianu are toată dreptatea relevând că trecerea lui *a* în poziţie nazală în *â* nu poate fi separată de fenomenul analog din limba albaneză, aceasta având în cazul acesta ε [2], şi arătând că nuanţarea lui *ă* spre *â* nu poate fi datorită influenţei slave [3], precum crede Tache Papahagi [4]. Nici apariţia lui *ă* în asemenea poziţie, ca stadiu

[1] Cf. Candrea, *Psaltirea Scheiană* I, 77. M'am servit pentru toate indicaţiile făcute aci îndeosebi de glosarul lui Candrea, *ib.* II.

[2] *Hist. de la langue roumaine* I, pag. 295.

[3] *Graiu şi suflet* I$_2$ (1925), pag. 325.

[4] *Ib.* 205.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

anterior lui *â* nu poate fi explicată dintr'o influenţă autohtonă numai, idee reluată de curând de asemenea de T. Papahagi [1]. Pentru *ă* < *a* neaccentuat avem de curând excelenta şi foarte convingătoarea expunere a lui Th. Capidan [2]. Tratând chestiunea din punct de vedere istoric, în legătură cu limba albaneză şi cea bulgară, dânsul ajunge la concluziunea că nici obârşia traco-ilirică a lui *ă* nu este pe deplin asigurată. Concluziunea aceasta are toată valoarea şi pentru *ă* (> *â*) accentuat în poziţie nazală, încât sunetele acestea nu pot fi izolate unul de altul. Din analiza fiziologică a evoluţiei lui *a* accentuat în poziţie nazală în *ă* şi *â* ne-am convins, cred, că sunetele acestea au apărut în mod spontan în graiul strămoşilor noştri. Dacă au existat cumva în limba populaţiunii băştinaşe, sau în limba vreunei populaţiuni vecine, în epoca când evoluţia aceasta a început, împrejurarea aceasta a putut s'o promoveze numai.

Dacă am făcut dovada că formele *câine, pâine* etc. sânt străromâne şi tot atât de vechi ca şi formele *câne, pâne* etc. şi *creştin, fin* etc., atunci nici unul din cele 44 puncte de asemănare dintre dialectele dacoromân şi meglenoromân citate de Th. Capidan nu mai pot servi ca dovadă că raporturile megleno-dacoromâne s'au prelungit dincolo de raporturile dintre Aromâni şi Dacoromâni. In evoluţia lui *a* accentuat în poziţie nazală putem înregistră în cuprinsul dialectului meglenit doar o singură inovaţiune care nu este străromână: prefacerea lui *ă* şi *â* în *ǫ* resp. *o* [3]. Inovaţiunea aceasta n'o cunoaşte dialectul dacoromân, dar se găseşte şi în dialectul bulgar din Rodope.

Nu putem admite, împreună cu Th. Capidan, că prefacerea lui *ă* şi *â* în *ǫ* se datoreşte influenţei bulgare, pentru că „nu se

[1] *Ib.* 203.

[2] In *Raporturile lingvistice slavo-române* în *Dacoromania* III (1923), pag. 162—165. Despre *ă* şi *â* în alte limbi cf. şi M. Gaster, *Zur rum. Lautgeschichte* I, *Die gutturale Tenuis* etc., Halle, 1878, pag. 4—5.

[3] Numai în Ţârnăreca şi Huma, satele în care se resimte o influenţă aromânească foarte puternică, precum arată Th. Capidan de repetite ori, se spune *ă* în loc de *ǫ*, iar *o* în loc de *ǫ* se aude numai în Liumniţa (*op. cit.* pag. 97). Th. Capidan crede că *ǫ* s'ar fi desvoltat din *ă*, iar *o* din *u* < *â*, pentrucă „baza" lui *ă* ar fi *o*, iar „baza" lui *î* ar fi *u* (*ib.* 100). Tot atât de bine am putea declară că „baza" lui *ă* resp. *â* este *e* şi *i*. De sigur că *o* al Liumniţei este un *ǫ* care s'a închis.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

mai găseşte şi în celelalte dialecte sau subdialecte româneşti“ [1]. La fel am puteà să susţinem că fenomenul este în bulgăreşte de origine românească, pentru că afară de dialectul din Rodope „această particularitate nu există în nici un alt dialect estic sau vestic din întregul domeniu al limbii bulgare“ [2]. Apariţia lui *ǫ* în locul lui *ă* şi *â* nici nu poate fi considerată ca o continuare a evoluţiei lui *ȧ* în poziţie nazală > *â*, în sensul în care de ex. *i* apare ca o prelungire a evoluţiei *a* > *e* în cazuri ca *animam* > *enimă* > *inimă*, unde reducerea unghiului maxilar a continuat dincolo de *e*. Din punct de vedere fiziologic nu putem descoperi în lăuntrul cuvintelor din chestiune nimic ce ar puteà motivà prefacerea lui *ă* şi *â* în *ǫ*. Din potrivă, în cuvintele acestea continuă să existe toate acèle elemente cari au provocat transformarea lui *a* în *ă* resp. *â* şi nu s'a ivit nimic nou ce ar explicà transformarea lui *ă* şi *â* în *ǫ* [3]. Noua evoluţie comună dialectului meglenoromân şi dialectului bulgar din Rodope se explică mai bine prin inmixtiunea unei populaţiuni streine, ale cărei obişnuinţe articulatorice se împotriveau articularii lui *ă* şi *â* accentuaţi şi în al cărei sistem fonetic *ǫ*, sau un *o* cu un timbru asemănător lui *ǫ*, se apropià mai mult de *ă* resp. *â*. La fel apare *ę* în loc de *â* şi *ă* accentuaţi în dialectul Aromânilor din Acarnania [4]. Acea populaţiune streină, influenţei căreia se datoreşte apariţia lui *ǫ* în locul lui *ă* şi *â*, ar puteà să fie Pecenegii, deşi Th. Capidan nu prea vrea să admită lucrul acesta. Intervenţia lor în sensul acesta poate să dateze încă din epoca în care Meglenoromânii se găsiau în regiunea munţilor Rodope [5], chiar dacă în dialectele bulgăreşti din acèle regiuni „pronunţarea lui *ă* (ъ) ca *oa* apare cu mult după secolul XII“ [6]. Multe fenomene lingvistice sânt mult mai vechi de cum ni le arată cele dintâiu texte în cari sânt atestate. Ar fi să tăgăduim de altfel existenţa în secolul al

[1] *Ib.* pag. 92, cf. pag. 64 şi 65.

[2] *Ib.* pag. 92.

[3] De altfel *â* şi *ă* accentuaţi se prefac în *ǫ* şi când nu sânt în poziţie nazală. Inovaţiunea nu poate fi datorită deci, cu atât mai puţin, poziţiei acesteia.

[4] *puţęn*, *kęne*, *arămęn* („Aromân“), *kęntic*. *kęmp*, *bęr* (< *bărn* < *bărnu* s, *bârnu* „brâu“), *măkęm* („mâncăm“), *mulęri* (pl. lui *mulare* („catâr“). Vezi G. Weigand, *Die Aromunen* II, pag. 176—177.

[5] Cf. şi Th. Capidan, *op. cit.* pag. 56.

[6] *Ib.* 65.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

XV-lea a unor arhaisme cari se găsesc într'un şir de texte ulterioare veacului aceluia şi dintre cari unele se mai păstrează şi astăzi, pentrucă nu dăm de ele în textele husite. Pecenegii lui Zonaras, aşezaţi pe la sfârşitul secolului al XI-lea prin părţile în cari se găsesc astăzi Meglenoromânii [1], ar fi putut astfel doar să ajute evoluţia înlocuirii lui *ă* şi *â* prin *ǫ* în dialectul meglenoromân, fie că Meglenoromânii se găseau în locuinţele lor de acum înaintea lor, fie că au venit încolo numai pe urma lor. Iar dacă cumva ar trebui să admitem — nu ştiu ce ne-ar puteà obligà să susţinem asemenea lucru — că Pecenegii au şi dispărut de prin părţile munţilor Rodope sau din apropierea Meglenoromânilor când *ǫ* i-a luat locul lui *ă* şi *â* [2], atunci să nu uităm că astfel de inmixtiuni etnice au adese în limbă ecouri foarte târzii [3]. Poate că înlocuirea lui *ă* şi *â* prin *ǫ* îşi are numai cele dintâiu începuturi în epoca convieţuirii Meglenoromânilor cu Bulgarii din Rodope şi poate că mai apoi nu s'a generalizat de o potrivă de repede într'o parte şi alta.

Partea de adevăr cuprinsă în părerile lui Th. Capidan privitoare la locul de obârşie a Meglenoromânilor, la drumul pe care au ajuns în ţinuturile în cari se găsesc astăzi şi la împrejurările în cari s'a petrecut această mişcare, cred că este următoarea: Când după vreo câteva veacuri de convieţuire, de unitate teritorială şi lingvistică, Străromânii au început să se despartă unii de alţii, pe urma presiunii exercitate asupra lor de Slavi şi de Bulgari, Aromânii au coborît cei dintâiu în spre sud, până în munţii Pindului şi câmpiile Tesaliei [4]. Strămoşii Aromânilor nu pot să-şi fi avut locuinţele înainte de aceasta prin părţile albaneze, ci trebue să fi trăit mai la răsărit, în Bulgaria de astăzi [5].

---

[1] Cf. *ib.*

[2] Cf. *ib.* pag. 63 şi 65.

[3] Cf. şi *Dacoromania* II, pag. 192 şi în deosebi nota 2 de pe acea pagină.

[4] *Op. cit.*, pag. 62.

[5] Vezi *Românii din Peninsula Balcanică* în *Anuarul Institutului de istorie naţională* pe 1923, publicat de Alex. Lapedatu şi Ioan Lupaş, Buc. 1924, pag. 107—109. Lucrarea lui Th. Capidan citată în nota aceasta trebue consultată în întregime pentru chestiunile cari ne preocupă acì şi pentrucă concepţiile autorului se evidenţiază mai bine, dacă avem în vedere expunerile dintr'însa pe lângă cele din *Meglenoromânii* I.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

De la nord, din Balcani [1], dintr'o regiune care se găsea şi mai la răsărit decât locurile de unde au pornit aceştia şi numai în urma lor, au plecat apoi Meglenoromânii [2]. Până a se stabili în regiunea Caragiovei, Meglenoromânii trebue să fi făcut un popas mai îndelungat în Rodope [3].

Patria primitivă a Meglenoromânilor trebue căutată deci undeva în răsăritul Bulgariei. De acolo ar fi început să emigreze, după Th. Capidan, „prin sec. XIII şi poate ceva şi mai târziu“ [4]. Th. Capidan nu ne arată însă graţie căror împrejurări Meglenii, şi numai ei, ar fi putut rezistà, rămânând pe loc, timp atât de îndelungat năvalei slavo-bulgare şi cari împrejurări au determinat târzia lor deplasare în altă parte. Teoria aceasta nu se poate întemeià pe nici un singur argument istoric. Aşa cum ne-o prezintă autorul ei, ea este motivată doar de asemănările megleno-dacoromâne. Am văzut că acestea nu pot aveà rolul care le-a fost atribuit. Apoi, chiar dacă am admite că Meglenoromânii nu s'au îndepărtat din acèle ţinuturi de nordest decât prin secolul al XIV-lea, noi n'am puteà înţelege cum s'ar fi putut găsi ei acolo cu vr'un grup de Dacoromâni în raporturi destul de strânse, spre a explicà asemănările din chestiune. In acèle vechi meleaguri meglenoromâne, oricât de apropiate de Dunăre, trebue să fi fost atotputernică influenţa politică şi culturală bulgară, rivală cu influenţa bizantină, iar dincoace de Dunăre, prin acèle părţi, nu poate să fi existat o populaţiune dacoromânească destul de viguroasă, ca să aibă înrâurinţa presupusă de Th. Capidan, într'o epocă în care principatele noastre luau de abià fiinţă, cu centrele lor situate cu desăvârşire aiurea. O asemenea influenţă anterioară secolului al XIV-lea este şi mai puţin verosimilă.

Splendidele contribuţii ale lui Th. Capidan combinate cu constatările lui Const. Jireček, cred că ne indică destul de precis soluţia problemei. După Const. Jireček [5] graniţa dintre zona culturală română şi cea greacă porneà din apropierea oraşului Lissos (Alessio) prin munţii Miridiţilor şi ai Dibrei, treceà

[1] *Meglenoromânii* I, pag. 57.

[2] *Ib.* pag. 62.

[3] *Ib.* pag 58 şi 63—64.

[4] *Ib.* pag. 65, cf. pag 63.

[5] *Geschichte der Serben*, pag. 39, cf. şi Th. Capidan, *Românii din Peninsula Balcanică*, pag. 100—101,

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

prin Macedonia de nord între Scupi (Zlokučani, la nord-est de Scopie) şi Stobi (la revarsarea Ţărnei în Vardar), înconjură apoi oraşele Naissus (Niş) şi Remesiana (Bela-Palanka) — Pautalia (Küstendil) şi Serdica (Sofia) cu toată regiunea Pirotului aparţinând zonei greceşti — şi se îndreptă iar spre est până la Marea Neagră dealungul versantului de nord al munţilor Balcani. Străbunii Românilor de azi trebue să ni-i închipuim deci locuind între Balcani şi Dunăre, având vreo câteva posturi avansate şi dincoace de acest fluviu, iar apoi prin ţinuturile montenegrine, în apropierea Albanezilor şi prin Serbia, şi, fără îndoială, şi prin ţinuturile muntoase ale Banatului şi Transilvaniei. In resfirarea lor la nordul Dunării se pare că erau mai concentraţi în regiunile din sudul Mureşului şi îndeosebi în sudestul Banatului şi în sudvestul Transilvaniei, unde se găseau mai aproape de Romania transdanubiană, din spre Moesia, şi în mai strânse legături cu ea. Din Moesia ne-a venit pe la sfârşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea episcopul Nicetas Remesianul şi în spre acolo se concentrau toate drumurile cari duceau din Dacia spre apus [1]. Presiunea invaziei slavo-bulgare a fost exercitată asupra noastră la sudul Dunării în două direcţii, din spre Dunăre spre Balcani, deci de la nord spre sud pe de o parte, şi dinspre părţile Bulgariei de azi spre ţinuturile sârbeşti, deci de la est spre vest pe de altă parte. De alungul meleagurilor în cuprinsul cărora s'a produs spărtura în teritoriul unitar al Străromânilor din cauza acestor presiuni, acolo unde unitatea noastră teritorială a fost desfiinţată astfel, acolo trebue desemnată linia care desparte dialectele cari încep a se diferenţiă din graiul străroman.

Fiind convinşi în urma unor argumente istorice şi lingvistice de toată greutatea că poporul român s'a format în nordul şi în sudul Dunării şi că limba străromână a fost unitară, am admis că Dunărea n'a fost în acèle vremuri străvechi o frontieră dialectală. Am ajuns în chipul acesta oarecum în contrazicere cu noi înşine, căci am continuat să vorbim de Românii din „nordul Dunării" şi de Românii din „sudul Dunării", să vedem deci în

[1] Vezi Vasile Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-român*, Buc. 1911, îndeosebi pag. 158–178 şi *Câteva cuvinte cu privire la organizaţia provinciei Dacia Traiana cu prilejul unei cărţi noi asupra acestei cestiuni* în *Conv. Lit.* XL (1906) 747 urm., cf. şi a mea *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuţi, 1922, pag. 37—42.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

Dunăre linia care ne desparte pe unii de alţii[1] şi să ne lăsăm astfel pradă sugestiei că dealungul ei s'a format vidul pe urma căruia am început să constituim o unitate teritorială şi lingvistică, deşi ştiam foarte bine că originile dialectului dacoromân nu pot fi căutate în şesurile de la stânga Dunării şi deşi faptele istorice nu ne îngădue că să mutăm vidul acesta acolo unde Carpaţii şi munţii Sârbiei se întâlnesc pe malurile acestui fluviu.

Impinşi spre sud şi vest noi trebue să fi pierdut contactul mai întâiu pe o linie care duceà de la nord spre sud, orientată mai mult spre răsărit sau spre apus, între Niş şi Bela Palanka pe de o parte, Sofia şi Küstendil pe de altă parte, deci cam în direcţia din acèle regiuni a frontierii dintre zona greacă şi cea romană. La răsărit de linia aceasta grupul Românilor de est se mişcà spre sud, la apus de linia aceasta aripa de sud a Românilor de nordvest[2] erà împinsă spre nord şi veşt[3]. In mod fatal au trebuit să se îndepărteze astfel unii de alţii.

Cred că ne găsim în deplin acord cu ştirile pe cari le avem despre felul cum au pătruns Slavii şi Bulgarii în Peninsula balcanică, dacă ne închipuim efectele acestei invazii pentru desvoltarea limbii şi neamului nostru precum urmează. Slavii trecând din şesurile de pe malul stâng al Dunării în Balcani, au lăsat mai întâiu neatinsă aripa extremă dela răsărit a Românilor de est. Partea cea mai mare a Românilor acestora însă, până în spre linia de care a fost vorba mai sus, a fost pusă în mişcare spre sud, şi a înaintat până în munţii Pindului şi câmpiile Tesaliei. Aceştia sânt strămoşii Aromânilor. Apoi a urmat invazia Bulgarilor, mai de la răsărit, din sudul Basarabiei de azi. Curentul acesta trebuià să se izbească de strămoşii Meglenoromânilor,

---

[1] De fapt o frontieră dialectală se poate formà acolo unde înainte nu existase. Dacă Dunărea nu ne-a despărţit în epoca străromână, dealungul ei s'ar fi putut produce totuşi sciziunea într'un grup de nord şi unul de sud. Dar între dialectul dacoromân, pe de o parte, şi dialectele aromân şi meglenoromân, pe de altă parte, există vreo câteva deosebiri fundamentale de origine străromână (cf. raporturile între dialectele acestea privitoare la nazalizare şi rotacism, prima influenţă albaneză etc., vezi şi Th. Capidan, *Meglenoromânii* I, pag. 59, *Românii din Peninsula Balcanică*, pag. 98 urm), iar hotarul între domeniile acestor deosebiri nu poate să fi fost Dunărea.

[2] Românii din nordul Dunării şi cei de prin părţile sârbo-montenegrine şj albaneze, cei din urmă formând aripa de sud.

[3] Vezi mai jos.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

aripa extremă de la răsărit a Românilor de est. Drumul pribegiei lor, care începù astfel, duce prin munţii Rodope şi sfârşeşte atingând ţinutul Caragiovei. Intemeind împărăţia lor şi unind semințiile slave de acolo, Bulgarii înaintează tot mai mult spre apus. Presiunea asupra aripei de sud a Românilor de nord-vest deveni astfel tot mai puternică. Grupuri de Români se desfac de acì şi se resfiră dealungul ţărmului dalmatin şi a hinterlandului lui, dar şì dincoace de Dunăre. Toate mutările şi deplasările acestea nu se produc dintr'odată cu toată intensitatea lor şi în cadrele întregii lor expansiuni, ca o mişcare de scurtă durată, ci au nevoie de un timp mai îndelungat, de mai multe veacuri chiar. Pe Aromâni de ex. ni-i arată unele indicaţiuni bizantine în plină retragere spre sud încă pe la sfârşitul secolului al IX-lea [1].

Dacă admitem hipoteza aceasta, unele chestiuni destul de încurcate până acuma par a se lămurì. Impărţindu-i pe Străromâni într'un grup de est, reprezentat astăzi de Aromâni şi Megleniţi, şi altul de nord-vest, reprezentat astăzi de Dacoromâni şi Istroromâni, înţelegem foarte bine de ce vechea influenţă slavonă are în dialectele aromân şi meglenit un vădit colorit răsăritean [2]. Situaţia geografică ni-i arată apoi pe Românii de nordvest mai aproape de Albanezi şi în mai intim contact cu ei. Iată de ce vechea înrâurinţă albaneză a lăsat urme mai puternice în dialectul dacoromân decât în dialectele aromân şi istroromân [3].

Albanezii desigur că locuiau mai la nord în acèle vremuri vechi decât în zilele noastre [4]. Cum ei au fost cuprinşi în zona romană — puternica influenţă a limbii latine asupra limbii lor dovedeşte cu prisosinţă lucrul acesta — la sud nu vor fi ajuns mult mai departe de linia despărţitoare a zonei acesteia de zona greacă, linie care a plecat, precum văzurăm, de la Lissos spre est. Se pare că presiunea slavo-bulgară în direcţia vest a atacat

[1] Cf. şì Th. Capidan, *Meglenoromânii* I, pag. 62.

[2] Th. Capidan, *Românii din Peninsula Balcanică*, pag. 116. Despre astfel de raporturi între Megleniţi şi Bulgarii de est a fost vorba de repetite ori în cursul studiului acestuia. Vezi şi ce am zis despre prefacerea lui *o* şi *e* neaccentuaţi în româneşte şi în dialectele bulgare de est în *Dacoromania* II, pag. 207, cf. Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române, ib.* III, pag. 168—169.

[3] Cf. S. Pușcariu, *Zur Rekonstruktion*, pag. 59—66 şi Th. Capidan, *Raporturile albano-române* în *Dacoromania* II, îndeosebi pag. 449 şi pag. 482—487.

[4] Vezi, între altele, *ib.*

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57

mai întâiu mai cu putere regiunea din preajma frontierii etnice dintre Albanezi şi Străromâni. Slavii pătrunzând acolo, Românii şi Albanezii se despărţesc unii de alţii. Grupuri de Români sânt aruncate dincoace de Dunăre şi găsesc locuinţe nouă nu chiar la malul stâng al acestui fluviu, unde populaţiunea erà mai deasă, ci la nordul Mureşului. Alte grupuri, de Albanezi, au fost împinse la sud şi se aşează unde populaţiunea albaneză a fost mai puţin compactă, deci la marginea de sud a teritoriului albanez de atunci. Ordinea geografică dintre dialectele gheg şi tosc ale limbii albaneze se inversează astfel. Înţelegem acum de ce Românii rotacizanţi se găsesc chiar în ţinuturile de nord ale teritoriului dacoromân, iară Albanezii rotacizanţi în ţinuturile de sud ale Albaniei, dece tocmai Toscii, cari sânt mai îndepărtaţi de noi, formează viitorul cu *do* „a voi", ca şi noi, şi nu cu *kam* „am", ca în dialectul gheg de la nord[1]. Pe calea aceasta ne vor fi venit din Serbia şi locuţiuni ca „a făgădui marea cu sarea"[2].

Asemănările dintre dialectul meglenoromân şi cel dacoromân se pot explică prin situaţia lor periferică în cuprinsul ţinuturilor străromâne. In timpul popasului lor în regiunea munţilor Rodope Meleniţii poate că au mai avut oarecari legături cu Românii din Serbia, distanţa dintre cele două regiuni fiind destul de mică. Astfel ar apare şi mai motivate şi asemănările lor cu Istroromânii.

In Serbia elementul românesc s'a păstrat încă vreme îndelungată. Documente sârbeşti, începând cu secolul al XIII-lea ne vorbesc de el. Nu mai trebue să ne punem întrebarea, dacă aceşti Români erau Aromâni sau Dacoromâni[3]. Situaţia lor geografică ne facem să înţelegem de ce au atâtea particularităţi comune cu Dacoromânii pe de o parte şi cu Aromânii pe altă parte. Aceşti Români n'au emigrat numai în nordul Dunării, ci şi în vest până în Veglia, Croaţia, Istria şi Craina[4].

Concluziunile lui S. Puşcariu asupra vechilor aşezări ale Românilor, trase dintr'o expresie idiomatică, nu par prin urmare de loc riscate[5], ci izvoresc dintr'o fericită intuiţie a unor fapte reale.

Cernăuţi, Septembrie 1925.

Alexe Procopovici.

[1] Cf. şi Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, pag. 446.
[2] Vezi S. Puşcariu, în *Cugetul românesc* (1922) No. 4, pag 395—397.
[3] Cf. Th Capidan, *Românii din Peninsula Balcanică*, pag. 109 urm.
[4] Vezi în legătură cu aceste migraţiuni Silviu Dragomir, *Vlahii şi Morlacii*, Cluj 1924 şi *Vlahii din Serbia* în *Anuarul Institutului de istorie naţională* I (1921—1922).
[5] Vezi articolul citat.

BDD-A14718 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57